

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS LÁSZLÓ

A MAGYAR HONFOGLALÁSKORI FEGYVERTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÁLLÁSARÓL

Az 1834-ben feltárt benepusztai sír leleteinek közzétételével kezdődött meg Magyarországon a magyar honfoglaláskor emlékeinek kutatása.¹ A csontváz mellékletei között fegyverek is voltak — kard, 4 nyílcsúcs, kengyelpár és zabla —, s a hasonló jellegű sírok számának gyarapodásával az addig csak írásos forrásokból ismert fegyverzet egyre több tárgya került elő.

Rómer Flóris 1875-ben már az Oroszországban látott rokon darabokra hívta fel a figyelmet,² Nagy Géza pedig, 1890-ben, a honfoglaláskori régészet általános fellendülésétől elmaradt fegyvertörténeti kutatásokat hiányolta, s pótolta is tanulmányaival.³ A fegyverzet alkotóelemeinek történetét a régészeti anyag ismeretében elsősorban az írásos és az ábrázoló források, a hadtörténeti kutatások eredményei, valamint a nyelvtörténet adatai segítségével dolgozta fel; a tárgyi anyag első, részletes összefoglalását Hampel József végezte el.⁴ A tárgyak korának meghatározásán kívül típus szerinti felosztásukkal és eredetük kérdésével is foglalkozott, s különösen a szablyákkal és baltákkal kapcsolatban használt fel oroszországi párhuzamokat.

Az összehasonlító anyag mennyisége Jankó János,⁵ majd döntő mértékben Pósta Béla munkásságával szaporodott meg. Pósta Béla Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásának résztvevőjeként gyűjtötte össze azokat a leleteket, amelyek — csaknem 50 évig — fegyvertörténeti ku-

¹ *Jankovich Miklós*: Egy magyar hősnek ... újdonszan felfedezett tetemeiről és öltözetének ékességeiről. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve (továbbiakban: MTAÉ) 2., (1832—1834) 281—296. o.

² *Rómer Flóris*: Jelentés az északi tartományokban tett tudományos kirándulásról. *Archaeológiai Értesítő* (a továbbiakban *AE*) 7., (1875) 15—16., 41—42. o.

³ *Nagy Géza*: A magyar középkori fegyverzetéről. *AE* 10., (1890) 289—301., 403—416. o.; *AE* 11., (1891) 115—124. o.; uő: A kozár kard. *AE* 12., (1892) 94—95. o.; uő: A régi kunok temetkezése. *AE* 13., (1893) 105—117. o.; uő: A hunn-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. *AE* 13., (1893) 313—323. o.; uő: Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. *AE* 16., (1896) 344—365. o.; uő: Karolingkori kard. *AE* 26., (1906) 129—135. o.; uő: Adatok a Karoling-időszak emlékeihez. *AE* 33., (1913) 250—254. o.; *Nagy Géza—Nemes Mihály*: A magyar viseletek története. Budapest, 1900.

⁴ *Hampel József*: A honfoglalási kor hazai emlékei. Budapest, 1900.

⁵ *Jankó János*: A XI. orosz archaeológiai kongresszus Kievd., III. *AE* 20., (1900) 241—252. o.

tatásaink oroszföldi törzsanyagát képezték,⁶ s így Hampel József második összefoglalásának is külföldi kapcsolatait adták.⁷

Míg ez az úttörő nemzedék lehetőségeihez mérten a fegyverzet minden elemével foglalkozott, a későbbiekben a kutatók érdeklődése leszűkült néhány fegyverfajta beható tanulmányozására.

Az ásatások számának növekedésével a többiekre vonatkozó adataink ugyan szintén megsokszorozódtak, róluk összefoglaló tanulmány azonban nem jelent meg. Leginkább a szablya,⁸ a kétélű kard,⁹ az íj nyíl, íjtegez és nyíltegez,¹⁰ valamint a nyereg és a lószerszám¹¹ volt a vizsgálatok tárgya. Az ekkor keletkezett elmaradást még napjainkban sem sikerült pótolni: új, monografikus feldolgozás csak a kétélű kardról,¹² a lándzsáról¹³ és az íjtegezről¹⁴ készült.

A honfoglalás- és kora Árpád-kori (X—XI. század) magyar fegyverzet rendkívül gazdag tárgyi anyaga meglepően szűk tér- és időhatárok közül kerül elő. Mivel a Szovjetunió területéről a krylosi temetőn kívül¹⁵ egyetlen egy olyan leletet sem ismerünk,¹⁶ amelyet a két ország kutatói egyöntetűen ősmagyarának tartanak, a jellegzetes honfoglaló magyar anyag a Kárpát-medencére, s csak a 896 utáni időre korlátozódik. A felső időhatár is szűkebb az említettnél, mert csak a temetők egy része, de nem a fegyvermelléklet-adás szokása, éri meg a XII. századot. A XI. századi temetkezések zöméből már hiányzik a fegyver; pogány módra, fegyvermelléklettel, a XI. század közepéig talán a besenyők, majd pedig a XIII. században betelepült kunok temetkeztek.¹⁷ A térbeli korlátokat tovább szűkíti az a tény, hogy honfoglaláskori települést még nem tártunk fel, s a XI—XIII. századi (Árpád-kori) falvainkban is

6 Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az Oroszféldön. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. Budapest—Leipzig, 1905. III. k. 11—317. o.

7 Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907. 9—54., 237—262. o.

8 Kiemelve a legfontosabbakat: Tóth Zoltán: „Attila's Schwert.” Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Grossen in Wien. Budapest, 1930.; A. Zaharov—W. Arendt: Studia Levedica. Archaeologia Hungarica (a továbbiakban: AH) 16., (1934); Fettich Nándor: A honfoglaló magyarság fémművészete, I—II. AH 21., (1937); Uő: Die altungarische Kunst. Berlin, 1941.; Kiss Lajos: A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. AH 24., (1938).

9 Peter Paulsen: Magyarországi viking leletek. AH 12., (1933); Fettich Nándor: A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv. III. k. Budapest, 1938. 475—516. o.; és László Gyula: Adatok a kunok tegezéről. Folia Archaeologica (a továbbiakban: FA) 1—2., (1939) 231—235. o.

10 Zichy István: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai. Turán, 2., (1917) 152—165. o.; Cs. Sebestyén Károly: „A sagittis Hungarorum”... A magyarok ija és nyila. Dolgozatok. 8., (1932) 167—226. o.; László Gyula: Adatok a kunok tegezéről. Néprajzi Ertesítő. 32., (1940) 51—59. o.

11 László Gyula: A koroncói sírlelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH 27. (1943).
12 Bakay Kornél: Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseiről. Dunántúli Dolgozatok, 1., (1965).

13 Kovács László: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsástemetkezésük. Alba Regia 11., (1970) 81—108. o.

14 László Gyula: A kenézli honfoglaláskori íjtegez. FA 7., (1955) 111—122. o.

15 Fettich: AH 21., (1937) 297—303. o.

16 Vö. Fodor István: Vázlatok a finnugor őstörténet régészetéből. Régészeti Füzetek. II. 15., (1973) 4. o.

17 Az erdőtelki nomád sír (szablya, fokos, kengyel, zabla) talán a XI. század I. feléből való volt. Nagy Árpád: Eger környéki és tiszavidéki besenyő települések a X—XI. században. Az Egri Múzeum Évkönyve (a továbbiakban: EME) 7., (1969) 135—137. o. A kunok régészetének összefoglalását Pálóczi Horváth András végezte el: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. FA 24., (1973) 241—250. o.

nagyon csekély számú a fegyverleletanyag,¹⁸ így végeredményben csak a X—XI. század első feléből való sírleletekre támaszkodhatunk.

A sírleletek értelmezését nehezíti az a temetkezési szokás, hogy a magyarok a társadalmi-katonai rangot nem a fegyvermelléletek számának növelésével jelezték; ezért nem találunk a sírokban annyi fegyverfajtát, mint például az A. N. Kirpicsnyikov által feldolgozott óorosz sírok egy részében,¹⁹ vagy a Sz. A. Pletnyeva által ismertetett X—XIII. századi nomád temetkezésekben.²⁰ A védőfegyverzet teljesen hiányzik, noha használatára bizonyos forrásokból következtethetünk:²¹ vagy egyáltalán nem tették a sírba, vagy kizárólag elenyésző, szerves anyagból készült. A fegyveres sírok általános mellélete a kengyelpárból, zablából és hevedercsatból álló lószerszám, valamint az íj és a nyíl, de a szablya és a kard mellett már viszonylag ritka egy másik fegyver (balta), lándzsa pedig egyáltalán nincs.²² Mivel nincs okunk feltételezni, hogy a honfoglaló magyarok e fegyverek híjával lettek volna, kézenfekvőnek látszik az a magyarázat, hogy olyan — a fegyverzet kidolgozásában, értékében, a kísérő nyilcsúcsok számában — szigorúan meghatározott melléletheadási rendszert követtek, mint például az avarok.²³

A hiteles fegyverleleteket szolgáltató temetők a bennük nyugvók társadalmi helyzetétől függően különböznek.²⁴

A legmagasabb rangúak (fejedelem, nemzetségfő) a magányosan eltemetett férfiak voltak, rendkívüli gazdagságú fegyverzetrel és fel-

18 Pl. a Kardoskút—hatablaki faluban talált fokos és fél csikózábla. *Méri István*: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Régészeti Füzetek* II. 12., (1964) 44. o.

19 A. N. *Kirpicsnyikov*: *Drevnyerusszkoe oruzsie*. III. k. Moszkva, 1971. 41—62. o. A leletek és a források összevetésével az orosz sereg fegyvernemét is meg lehetett határozni.

20 Sz. A. *Pletnyeva*: *Pecsenegi, törki i polovcu v juzsnorusszkij sztyepjah*. *Matyeriáli i Issledovanyija po Arheologii SzSzSZR* (a továbbiakban — MIA) 62., (1958) 196—197. o. A sírleletekből világosan kitűnt a könnyűlovas íjászok, a nehézlovasság és a gazdag vezetőréteg fegyverzetbeli elkülönülése.

21 „Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják.” *Bölcs Leó*: *Taktika*, XVIII. 48. *Győrffy György* (szerk.): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 1958. 74. o.; *Vö.: Moravcsik Gyula*: *Bölcs Leó taktikája, mint magyar történeti forrás*. *Századok*, 85., (1951) 334—353. o.

22 Az 1966-ban lezárt, még nem teljes anyaggyűjtésem alapján a hiteles sírokban az alábbi fegyvergyűtesek kerültek elő:

47 szablyás sírban 5 balta, 7 csontos íj, 18 tegez, 120 nyilcsúcs (a legnagyobb együttes: szablya, balta, íj, nyilcsúcsok, tegez, kengyel, zabla);

26 kardos sírban 3 balta, 2 íj, 7 tegez, 31 nyilcsúcs (a legnagyobb együttes: kard, balta, nyilcsúcsok, tegez);

38 baltás sírban 5 szablya, 3 kard, 2 lándzsa (bizonytalan adat!), 6 íj, 11 tegez, 59 nyilcsúcs;

10 lándzsás sírban 2 balta (bizonytalan adat!), 1 nyilcsúcs.

Kovács László: *Honfoglalás- és kora-árpád-kori fegyverek*. Budapest, 1966. Szakdolgozat kézirat és táblázatai; *vö. Kovács László*: *Alba Regia*. II., (1970) 106. o.

23 *László Gyula*: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. 161—165. o.; *uő*: *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. *AH* 34., (1955) 255. o.

24 A temetőtípusok elemzésének néhány fontosabb irodalma: *László*: 1944. i. m. 125—225. o.; *Szöke Béla*: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. *Régészeti Tanulmányok* 1., (1972) és *Dienes István* ismertetése: *AE* 91., (1964) 134—139. o.; *Dienes István*: *A honfoglaló magyarok*. Budapest, 1972. 11—26. o.; *uő*: *Über neuere Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit*. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* (a továbbiakban: *MFME*) (1964—1965) 73—111. o.; *Erdélyi István*: *Ob archeologicseszkij kulture drevnyih vengrov konca 9-gervoj polovinu 10 v. n.e. Problemü archeologii i drevnyej isztorii ugrov*. Moszkva, 1972. 128—144. o.

szerelessel (Beregszász, Geszteréd, Szolyva, Zemplén: szablya, íj, nyíl tegez, lószerszám, az utóbbi bőrszíjai esetleg veretekkel is díszítve).²⁵

Az előkelők temetkezései olykor csak néhány sírból álló kiscsaládi temetők, amelyekben a férfiak *gyakori* melléklete a fegyver (például Bana, Bashalom II. temető stb.: szablya, íj, nyíl, lószerszám),²⁶ máskor egy előkelő női sírt körülvevő férfisírok, egyszerű és gazdagabb melléklettel (például Kecel 2. sír: kard, balta, lószerszám)²⁷ vagy pedig egy rangos férfisírt övező szolgasírok (például Tarcál: szablya, íj, nyíl, tegez, lószerszám).²⁸

Gyakran temettek el magányosan kevésbé előkelő, de még gazdagon ellátott férfiakat (például Gödöllő, Hajdúböszörmény: szablya, balta, nyíl, tegez, lószerszám; Benepuszta, Beszterec, Budapest—Mexikói út; kard, nyíl, lószerszám).²⁹

A középréteg jellegzetes temetői a 20—30 sírből álló nagycsaládi temetők; az itt nyugvó férfiak kevésbé előkelő, de fegyverfajtákban gazdag temetkezései e réteg hadi szolgálatára, a katonai kíséretben játszott szerepére utalnak (például Bashalom I. temető, Bezdéd, Kenézlő, Rakamaz: szablya, balta, lándzsa, íj, nyíl, íjtegez, tegez, lószerszám).³⁰ Jellemző e temetőkre, hogy mindig szablyát találunk bennük, s nem kétélű kardot.³¹ A felsorolt temetőtípusok közös jellemzője, hogy valamennyi a X. századból, s annak is inkább az első két harmadából való.

Az ún. Bjelo-brdói típusú temetőknek a magyarság köznépe, s a beolvasott helyi lakosság (avar, szláv stb.) temetőiként való meghatározása Szőke Béla érdeme. E temetők használata a X. század elején kezdődött meg, s három típusra osztásuk egyik alapja éppen a fegyvermellékletes sírok számának és minőségének alakulása.

Az első csoport temetőiben — amelyeket a X. század 60—70-es éveiben hagytak fel — a hozzávetőlegesen 50—200 sírra 1—2 szablyás, illetve kardos férfi sírja jut (12 kardra 4 szablya),³² de más fegyvereket (balta, íj, nyíl, tegez, lószerszám) is találunk (Szentés-Szentlászló, Székesfehérvár-Rádiótelep).³³

A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok 2., (1962)-ben kapott számmal és „K” betűjellel utalok.

K—30; vö.: Szőke: i. m. 20. o.; K—336; K—1066; Zemplén: *Vojtech Budinský-Krička—Nándor Fettich: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava, 1973.

26 Ákos Kiss—Antal Bartha: Graves from the age of the hungarian conquest at Bana. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (a továbbiakban — AAH) 22., (1970) 219—260. o.; K—1114.

27 K—535.

28 K—1089.

29 K—339, K—367, K—614, K—85, K—119.

30 K—1113, K—1107, K—548, K—849 és Régészeti Füzetek I. 17., (1964) 64. o.

31 Szőke: i. m. 22. o. Szabó János Győző megfigyelése szerint a nagycsaládi temetőkben még további szabályszerűségek is megfigyelhetők. A tarsolylemezes sírokban a szablyát a halott bal oldalára helyezték; a temető jobbszárnyát alkotó sírokban a halott bal oldalára, a balszárny sírjaiban pedig a jobb oldalára került. *Szabó János Győző: Honfoglaláskori sírok Eger—Répestetőn*. EME 2., (1964) 118. és 39. jegyzet.

32 Szőke: i. m. 34. o.

33 Uo. 28—30. és 34—35. o.; K—1028, K—997.

A második csoport temetőinek használata ugyanakkor, vagy a XI. század elején szűnt meg; ezekből már hiányzik a kard és a szablya, de az íj, nyíl, lószerszám még gyakori (Hódmezővásárhely, Kecskemét stb.).³⁴

A harmadik típusú temetőket még a XII. században is használták; bennük a fegyvermelléklet már elenyésző: 1—1 nyílcsúcs, balta (Halimba), vagy még ennyi sem (Fiad-Kérpuszta, Bjelo-Brdo).³⁵ Néhány egyszerű mellékletű (íj, nyíl, tegez, lószerszám) férfisírt is ismerünk; egy részük biztosan magányos sír volt, ezekben magyar közharcosokat kell látnunk (Apatin, Budapest-Testvérhegy, Imely).³⁶

A fegyverzet ismertetésekor a következő fegyverfajtákról kell megemlékeznünk: támadófegyverek (szablya, kard, szablyamarkolatú kard, lándzsa, balta, íj, íjtegez, nyíl, nyíltegez, buzogány, láncos buzogány), védőfegyverek (vért, sisak, pajzs) és a lószerszám (nyereg, veretes lószerszám, kengyel, zabla, hevedercsat, patkó, sarkantyú, korbács).³⁷

A honfoglaló magyarok jellegzetes fegyvere a szablya. Noha a szakirodalomban bőségesen foglalkoztak már vele, monografikus feldolgozása még nem jelent meg. A korai időkben felfedezett analógiákat kiegészítve, Tóth Zoltán állapította meg a magyar szablya lényeges jegyeit, s e jegyek összességét csak a Kárpát-medencében vélte felismereni.³⁸ Vszevolod Arendt mutatott rá arra, hogy ez a fejlődés már Dél-Oroszországban végbement, s például a *fokél* már ott megjelent a szablyákon. A kazár birodalom peremvidékein előkerült szablyákat — A. Zaharov nézetét követve³⁹ — a VIII—IX. századi ősmagyarokhoz igyekezett kötni,⁴⁰ ugyanúgy, mint Fettich Nándor, aki a belső-ázsiaiak tartott fegyver levé diai magyar gyártásáról írt.⁴¹

Fettich Nándor tekintette át legújabbban és legrészletesebben a magyar szablyák kialakulásának útját,⁴² de a felhasznált irodalom Bóna István megállapítását látszik igazolni, mely szerint Fettich Nándor a bécsi úgynevezett Nagy Károly-szablya régen elkészült, de közöletlen

34 Uo. 30—32. és 34—35. o.; K—407, K—538.

35 Uo. 33—35. és K—377, K—318, K—91.

36 Uo. 33. o. és K—22, K—113, K—428.

37 A honfoglaláskori teljes magyar fegyverzetet legutóbb *Kalmár János* foglalta össze: *Régi magyar fegyverek*. Budapest, 1971. Részletes ismertetése: *Kovács László*: AAH 24., (1972) 428—435. o. A nomád fegyverzet történetét U. Kóhalmi Katalin tekintette át, elsősorban az íj és a nyíl, valamint a lószerszám történetére koncentrálván. *U. Kóhalmi Katalin*: A steppék nomádja a lóháton, fegyverben. Budapest, 1972. Cszzehasonlító anyagként legjobban felhasználható: A. N. *Kirpicznyikov*: *Drevnyerusszkoe oruzsje I—II. k.* Moszkva—Leningrád, 1966.; III. k. Leningrád, 1971.; uő: *Sznarjajzenyije vszadnyika i verhovogo konja na Ruszi 9—13 vv.* Leningrád, 1973.; A. F. *Medvegyev*: *Rucsnoe metatyelnoe oruzsje* (Luk i sztrélű, szamosztre) 8—14 vv. Moszkva, 1966.; *Andrzej Nadolski*: *Studia nad uzbrojeniem polskim w X., XI. i XII. wieku.* Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis 3., (1954).

38 Tóth: i. m. 3—64. o.

39 A. Zaharov szerint a Káma vidékéről jött magyarok török hatásra vették át a szablyát és szorították ki vele a szarmata kardot. *Zaharov*: AH 16., (1934) 39—46. o.

40 Arendt: AH 16., (1934) 48—68. o.

41 Fettich: *Die altungarische Kunst*. i. m. 29—35. o.

42 *Budínský-Krička—Fettich*: i. m. 91—110. o.

monográfiája szövegét kívánta új könyvébe beépíteni.⁴³ Időközben ugyanis a szovjet kutatás élesen állást foglalt az általa is képviselt irányzat ellen. G. F. Korzuhina és N. Ja. Merpert, mintegy ötször nagyobb leletanyagot vizsgálva, kimutatta annak szélesebb időbeli határait (VIII—XI. század), genetikus fejlődését a dél-oroszországi későszarmata kardból, utalva arra, hogy milyen gyorsan egységesedett a könnyűlovas fegyverzet a legkülönbözőbb népeknél (alánok, bolgárok, mordvinok stb.). A már jól ismert Altaj-vidéki türk leletek mellett még Közép-Ázsia is szóba jöhet a szablya kialakulásának helyeként; vagyis e fegyver megjelenését — a többit kizáróan — sem egyetlen területhez, még kevésbé egyetlen etnikumhoz nem köthetjük.⁴⁴

Egyetértve N. Ja. Merpert megállapításaival, az általa rajzolt kép finomítására hívjuk fel a figyelmet. A magyarországi szablyák megjelenése nem valamiféle helyi fejlődés eredménye, hanem — jól keltezhetően — a 670 táján Kelet-Európában beköltöző, úgynevezett griffes-indás avarok hagyatékával kapcsolatos. Egy 1962-ben lezárt gyűjtés szerint 65 szablyájukat ismerjük a 670—800 (?) közötti időkből.⁴⁵ A legkorábbiak — ezek a leghosszabbak (5 példány 99—106 cm) — a 670-es évekre keltezhetők, vagyis nagyjából a dél-oroszországi első szablyák fellépésének idejére.⁴⁶

A honfoglaláskori magyar szablya nem a későavar szablyából fejlődött ki, közöttük genetikus kapcsolat nincs,⁴⁷ ezért a dél-oroszországi szablyák tárgyalásakor az ősmagyarokat mindenképpen figyelembe kellene venni. Kétségtelen viszont, hogy a fegyverzet nem tekinthető etnikumjelzőnek, ezért e kapcsolatokat a temetkezési szokások összességét szem előtt tartva kellene keresnünk.⁴⁸

Szabó János Győző számításai szerint a honfoglaláskori magyar szablyák száma 120 körül jár.⁴⁹ Elhagyva az egyes szablyarészek tipológiai ismertetését, összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a magyarság a már kialakult szablyatípussal tűnt fel a Kárpát-medencében. Sajátosan újat csak a vércsatorna megjelenésében és a jellegzetes díszítő motívumok felhasználásában láthatunk.⁵⁰

43 Hozzászólások Fettich Nándor: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin* című könyve kéziratához. *AE* 93., (1966) 281—282. o.; vö.: Fettich válasza: *AE* 96., (1969) 112—113. o. és a viszontválaszok: uo. 115—116. o.

44 G. F. Korzuhina: *Iz isztorii drevnyerusszkogo oruzsija 11 veka*. Szovjetszkaja Arheologija (a továbbiakban: *SzA*) 13., (1950) 63—94. o.; N. Ja. Merpert: *Iz isztorii oruzsija plemen Vosztocsnoj Evropü v rannem srednyevekovje*. *SzA* 23., (1955) 131—168. o.

45 Kovács: *Honfoglalás- és kora Árpád-kori fegyverek*... i. m. 28—29. o.; Kiss Attila: *Az avarok fegyverzet kérdéséhez*. Szakdolgozati kézirat. Budapest, 1962. 77—89. o.

46 Uo.

47 László Gyulának a 670 körül betelepedett „griffes-indás” avarok finnugor-magyarságára vonatkozó elmélete. [A „kettős honfoglalás”-ról. *AE* 97., (1970) 161—187. o.] régészeti nem bizonyított. Vö.: Kiss: *Az avarok*... i. m. 82. o.

48 Erdélyi István: *Régészeti kutatások Baskíriában és a magyar őstörténet*. *AE* 99., (1972) 245. o.; Erdélyi a VIII. század vége—IX. század eleji levasóvi temetőt említi, amely az erős szaltovói hatás (övertetek, fegyverek) ellenére, a katakombá temetkezések hiánya miatt, valószínűleg nem alán, hanem a részleges lovasmetkezés (?) ; a nyugati tájolás és az ezüst szemfedő lemezek használata a honfoglaló magyarok temetkezéseivel teszi hasonlónak.

49 Erdélyi: i. m. 138. o.

50 Kovács: *Honfoglalás és kora Árpád-kori*... i. m. 37. o.

A szablyával eltemetettek többsége melléklettel gazdagon el volt látva; bennük a társadalmi ranglétra vezetőit (nemzetségfőket), valamint fegyveres kíséretük előkelőségeit kell látnunk. Ha köznépi környezetben találjuk meg őket, akkor onnét is viszonylagos gazdaságukkal emelkednek ki.⁵¹ Végezetül csak megemlíjtük a Bécsben őrzött ún. Nagy Károly-szablyát, amelynek keltezése a IX—XI. század között ingadozik, s még nem tűnik megoldottnak.⁵²

A kétélű kardok tárgyalását igen rövidre foghatjuk, mert Bakay Kornél monográfiája⁵³ mintaszerű feldolgozás. E fegyverrel a magyarság még Levédiában megismerkedhetett, ezt néhány korai kardunk is bizonyítja.⁵⁴ A kétélű kardok (részben normann díszfegyverek, zömükben nyugat-európai tömeggyártmányok) nagyobb arányú behozatala a X. század utolsó harmadára keltezhető és Géza fejedelem, valamint I. István egyeduralmi politikájával magyarázható, akik hatalmukat e nyugati módra felfegyverzett seregre támaszkodva szilárdították meg. Az ő katonai kíséretük közrendű tagjai a milesek (milites), a kétélű kardokkal eltemetett férfiak.⁵⁵

A kard és a szablya használatának érintkezési területein jellegzetes keverékformák alakultak ki: a Keleti-tenger vidékén a szablyakardok (Säbelschwerter), Magyarországon pedig a szablamarkolatú kardok. Ismertetőjegyeiket hangsúlyoznunk kell, mert a szakirodalom nem mindig tér ki a különbségtételre.

A szablyakardok olyan egy- vagy kétélű kardok, amelyek keresztvasának felső széle lehajló vonalú, markolatgombjuk alsó széle pedig felfelé ívelő; mindez a könnyed csuklómozgást és a szúrást segítette elő. Ez az újítás a X. század második felében tűnt fel, de jobbára a XI. század második feléből származó kardokon gyakori.⁵⁶

A magyar szablamarkolatú kardok viszont olyan kétélű kardok, amelyeknek markolatvasa szablyaszerűen görbült, keresztvasuk gömbös végű és ívelten lehajlik. Ez a fegyvertípus magyar jellegzetességnek tűnik, összesen 12 példányát ismerjük.⁵⁷ A normann kard magyar ízlés

51 Uo. 38—47. o.

52 Legutóbbi összefoglalása: A. N. Kirpicsnyikov: Tak nazüvaemaja szablja Karla Velikogo. SzA 1965. 2. 268—276. o. Kirpicsnyikov 950—1025 közötti keltezése a magyar állásfoglaláshoz is közelít; a szablya díszítőelemeinek egyre több részletét ismerjük fel honfoglaláskori tárgyakon. Dienes: AE 96., (1969) 120—121. o. Fettich Nándor IX. századi keltezése tartathatlannak tűnik; ő ennek érdekében még V. A. Kuznyecov jól indokolt [egy XII. század eleji feliratos selyemszövet-maradványra támaszkodó, vö.: Alanszkie plemena Szevernogo Kavkaza, MIA 106., (1962) 36—37. o.] XI. századi keletkezését is kétségbevonja: Budínský-Krička—Fettich: i. m. 106—108. o.

53 Bakay: Dunántúli Dolgozatok 1., (1965).

54 Benepusztá: K—614, Székesfehérvár—Rádiótelep „A” sír: K—977.

55 Bakay: Dunántúli Dolgozatok 1., (1965) 21—30. o. A kardos sírokat csak a milesek és a várnép vezetőihez (decuriók, centuriók) köti; Kovács: Honfoglaláskori... i. m. 137—139. o.

56 Peter Paulsen: Einige Säbelschwerter im Ostseeraum. Documenta Archaeologica Wolfgang la Baume dedicata. Bonn, 1956. 123—136. o.

57 Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 142—144. o.; Bakay: Dunántúli Dolgozatok 1., (1965) 34—35. o. Az előbbinél felsorolt lelőhelyekhez még a rakamazi csatlakozik; ez a sír 1974-ben került elő.

szerinti átalakításai; nem utalnak valamiféle törzsi hovatartozásra,⁵⁸ hanem a kardos réteghez tartoznak és a X. század végére keltezhetőek.⁵⁹ A közöletlen dmitrovói temető 52. katakombájában találtak ugyan egy kétélű szablyakardot (dvulezvjnaja mecs-szablja), de mivel ez eddig páratlan darab, nehezen eldönthető, hogy vajon anakronizmusnak kell-e tekintenünk, vagy a szláv kardok hatására kialakult hibridnek.⁶⁰

A honfoglaló magyarok lándzsájáról szintén új feldolgozással rendelkezünk. A X—XI. századra keltezett 51 lándzsa vizsgálatánál kiderült, hogy különféle egyéb, az őskortól a középkorig besorolható példányok keveredtek közéjük. Nagyon óvatos rostálás után mindössze 14 a honfoglalás-kori és ezek közül is csupán 5 a — többé-kevésbé — hitelesnek elfogadható sírlelet. Ez a mennyiség jóval kisebb a többi fegyverlelet számánál, s ezt a jelenséget a magyarság régi, a középkortól írásosan is adatolt temetkezési szokásának eredetével igyekeztünk magyarázni. A sírjelek egyik típusát ma is kopjafának nevezzük. Feltehetőleg a mai faragott kopjafa előzménye volt, a nyelével a sír hantjába szúrt, nem-, kor- és rangjelző zászlócskával feldíszített lándzsa; ezért találunk a sírokban a többi fegyverhez képest is nagyon kevés lándzsát.⁶¹

A baltákról a kezdeti idők óta áttekintő tanulmány nem jelent meg.⁶² 1966-ban átmenetileg lezárt adatgyűjtésünkben 58 db X—XI. századi balta szerepelt, s szolgált alapul egy előzetes jellegű összefoglalásnak.⁶³ Felosztásuk M. H. Aleskovszkij és A. N. Kirpicsnyikov tipológiai rendszerezésére⁶⁴ épült, s a következő típusokat sikerült megállapítanunk: 1. trapezoid pengéjű szekercék (5 példány; a honfoglaló magyarok által behozott típus, valószínűleg a volgai- bolgár területről eredeztethető);⁶⁵ 2. valószínűleg skandináv eredetű szekercék (2 példány);⁶⁶ 3. a

58 Bálint Alajos vetette fel, hogy a szablyamarkolatú kardos harcok a Megyer törzs egyik etnikai összetevői, vagy egy vele baráti kapcsolatban álló népcsoport fegyvereseinek hagyatéka. *Bálint Alajos: Kiskundorozsma—Vöröshomok dűlői leletek.* MFME 1963. 91—100. o.

59 Bakay Kornél szerint a kardokat nem átalakították, hanem eleve ilyen típusúra készítették. (*Bakay: Dunántúli Dolgozatok* I., [1965] 34. o.); ezt csak fémvizsgálattal lehetne eldönteni.

60 Sz. A. Pletnyova: *Ot kocsevij k gorodam. Szaltovo -majackaja kul'tura.* Moszkva, 1967. 158. o.

61 Kovács: *Alba Regia* 11., (1970) 31—108. o. A kézirat lezárása óta (1968) sem került elő sírból honfoglaláskori lándzsa, csupán Tiszajenőn találtak egyet „a sír földjében”. [Régészeti Füzetek I. 22., (1969) 52. o.] Ez a lándzsa a majsi lándzsával együtt — amelyet a temetőben, a sírok között találtak. — (Kovács: *Alba Regia* 11., [1970] 87, 98—99, 105—106. o.) talán a feltételezett temetkezési szokás régészeti bizonyítéka. Figyelemreméltó az a tény, hogy a lándzsa első királyaink uralkodói jelvényei között is szerepelt — v. ö.: Kovács László: *A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlata.* FA 21., (1970) 127—145. o. — amint ezt egy új pénzlelet nyomán, további adatokkal alátámaszthatjuk: Kovács László: *Adatok a LANCEA REGIS köriratú pénz értékeléséhez.* Sajtó alatt.

62 Ismereteinket néhány mondatban Szőke Béla foglalta össze. *Szőke: i. m.* 81. o.

63 Kovács: *Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m.* 51—79. o.

64 M. H. Aleskovszkij: *Kurgánü russzkijh družsinnikov* 11—12 vv. *SzA* 1960. 1. 70—90. o.; *Kirpicsnyikov: i. m.* II. k. 26—46. o.

65 Legkorábbi példányát a VIII. század vége — IX. század eleji szterlitamaki temetőből ismerem: *R. V. Ahmerov: Mogilnik bliz g. Szterlitamaka.* *SzA* 22., (1955) 160. o.; v. ö.: Kovács: *Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m.* 66—68. o.

66 Kirpicsnyikov féle VII. típus: *Kirpicsnyikov: i. m.* II. k. 39. o.; Kovács: *Honfoglalás- és kora Árpád-kori . . . i. m.* 68—69. o.

keskeny pengéjű fokosok típusa (29 példány keleti, szarmata-alán eredetű, a honfoglaló magyarok leginkább ezt kedvelték.)⁶⁷ A Magyarországon már az avarkorban megjelent szakállas baltákat (4. típus, 5 példány) a magyarok ritkán használták, elsősorban a X. század második fele és a XI. század eleje táján.⁶⁸ Az egyszerű balták (5. típus, 15 példány) háromféle alakváltozata közül az egyik általános európai forma,⁶⁹ a másik kettő — még nem teljességgel összegyűjtött — párhuzamai elsősorban a Volga—Káma vidékre utalnak.⁷⁰ A baltamellékletes sírok tárgyi elemzéséből az derült ki, hogy átlagos nyílcsúcsszámban, kísérő leletekben stb. a szablyás síroknál szegényebbek. Talán egy, a szablyásokénál alacsonyabb rang jelölésére szolgált a sírba tett balta.⁷¹

Röviden említem csak a buzogányt és a láncos buzogányt, mert ezeket a fegyvereket a honfoglaló magyarság nem használta. A XI—XII. századtól terjedt csak el Magyarországon a csillag alakú buzogányok néhány korai típusa, valószínűleg besenyő, majd kun közvetítéssel.⁷² Páratlan lelet a szeredi I. Árpád-kori temető 19/53. sírjának levágott végű, tyúktojás alakú csonttárgya, ami — ha hosszanti átfúrással rendelkezik — az első hiteles honfoglaláskori láncos buzogánynak tekinthető.⁷³

A honfoglaló magyarok összetett reflexijáról nyert ismereteink Cs. Sebestyén Károly összefoglalása óta⁷⁴ lényegesen nem növekedtek. Sikerült egy — a sírba felajzottan helyezett — íj méreteit in situ meghatározni,⁷⁵ s a honfoglalók által használt íjtípust mai anyagokból elkészíteni.⁷⁶

67 Kirpicsnyikov féle I. típus: uo. 33—35. o.; Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 69—70. o.

68 Kirpicsnyikov féle IV. típus: i. m. 36—37. o.; Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 70—71. o.

69 Kirpicsnyikov féle III. típus: i. m. 35—36. o.; Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 72—73. o.

70 Például a VIII. század II. fele — IX. század I. feléből való Müdlany-Saj-i óudmurt temetőben. V. F. Geniny: Müdlany-Saj-udmurtzkij mogiljnik. Voproszű arheologii Urala (a továbbiakban — VAU) 3., (1962) 54. o.

71 Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 73—79. o. Bálint Csanád a harcra fókuszolt színter szaltovói kultúrából eredeztetni, viszont a X. század végi baltáknál a lengyel párhuzamokra hivatkozik, a baltahasználat ekkori elterjedését lengyel hatáskörrel tulajdonítja. Bálint Csanád: X. századi temető a szabadkigyósi-pálligeti táblában. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (a továbbiakban — BMMK) 1., (1971) 61—64. o.

72 Kovács László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának XI—XIV. századi csillag alakú buzogányai. FA 22., (1971) 165—181. o.

73 Hossza 5,8; szélessége 4,2 cm; egyik végén véseti, kettős girlanddal díszítve. Anton Točík: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. Archaeologia Slovaca 3., (1968) 48. és 38. t., 5. o. Dienes István feltételelesen botvégnak tartja (Honfoglaláskori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. FA 24., [1973] 181. o.) de alakja és méretei nyomán a láncos buzogányok (kiszteny) Kirpicsnyikov féle I. csoportjához sorolható. Kirpicsnyikov: i. m. II. k. 59. o.

74 V. ö.: 10. jegyzet. Az íj fejlődésének összefoglalását: U. Köhalmi: i. m., valamint Medvegyev: i. m. 7—19. o. alapján tekinthetjük át.

75 A Békés-povádi temető 58. sírjában az íjkarvég- és a markolatborító csontlemezek fekvése alapján lemért húr hossz 111 cm volt. Trogmayer Ottó: X—XII. századi magyar temető Békésen. MFME (1960—62) 18. o. Megjegyzendő, hogy az egyik markolatborító csontlemezbe tamgát véstek. Dienes István: Nemzetiségjegy (tamga) a békési honfoglaláskori íjcsonton. FA 14., (1962) 95—109. o.

76 Fábrián Gyula: Archaeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstrukciója. Természettudományi Közöny 98., (1967) 98—101. o.

Az íj markolatát és az íjkarok végeit borító csontlemezeket szarvas- agancsból hasították, az íj karjaira préselt rugalmas anyagot pedig szarvasinból állították elő. A központi íjgyártó műhelyek nyersanyag- ellátását beszolgáltatás kötelezettségével biztosíthatták.⁷⁷ A csontos íjak lelőhelyeinek összegyűjtése még elvégzendő feladat. László Gyula fel- tételezése szerint a nyíltegez es sírokba mindig tettek íjat, csak az íjak ritkán voltak csontlemezesek. Ez esetleg valamiféle rangjelző szere- pükre is utalhat.⁷⁸

Az íjtegez rekonstrukcióját László Gyula végezte el, összeállítva az ismert leletek jegyzékét és a felhasználható párhuzamanyagot is. Az általa helyreállított csontlemezes szájú íjtegez mellett valószínűleg egy- szerűbb, csak varrott bőr íjtegezt is használhattak a honfoglaló magya- rok.⁷⁹

A nyílcsúcsok rendszerbe foglalása szintén Cs. Sebestyén Károly mű- ve. Tipológiai felosztása (rövid- és hosszú vágóélű, deltoid alakú, rom- busz alakú, villás, ívelt vágóélű, valamint háromszög és négyzet kereszt- metszetű nyílhegyek) ma is hitelt érdemlő,⁸⁰ csak az időközben előke- rült — már általa is említett — új típusokkal (szakás-köpös, szakás- tüskés, trapéz alakú nyílcsúcsok stb.) ki kell egészíteni, és a leletanya- got a Kárpát-medence egész területéről összegyűjteni.

László Gyula ismerte fel a nagycsaládi temetőben a nyílcsúcsok szá- mának rangjelző szerepét,⁸¹ megfigyelését Dienes István a másvilághít egyik elemével magyarázta: a hozzátartozók a másvilág különböző ré- tegein való áthatolását biztosították a halott szellemének adott 1—7 nyílcsúcs-melléklet.⁸²

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy őseink sohasem tettek teli tegezt halottjaik mellé, a nyílcsúcsok rangjelző szerepe a nagycsaládi temetőknél kívül a temetkezések többi válfajára is valószínűsíthető. Ta- lán erre utal a különféle fegyveres sírok (szablyások, kardosok, baltá- sok) nyílcsúcs-melléklet-számában mutatkozó néhány szabályszerű- ség.⁸³

A honfoglaláskori nyíltegez rekonstrukcióját Zichy Jenő és Cs. Se- bestyén Károly készítették el,⁸⁴ utóbbi a leletanyag javarészét is

77 Dienes István vitáhozszólása: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi—Törté- neti Tudományok Osztályának Közleményei (a továbbiakban — MTA II. Oszt. Közl.) 18., (1969) 260. o.

78 László: FA 7., (1955) 119—120. o.

79 Uo. 111—122. o.

80 Cs. Sebestyén: Dolgozatok 8., (1932) 193—206. o. Az egyes nyíltípusok használatára: K. Vilkuna: Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher. Commentationes Fennog- ricae... Helsinki, 1950. 343—384. o.; Medvegyev: i. m. 49—89. o.

81 László: A honfoglaló magyar nép... i. m. 128—165. o.; uő: Honfoglaláskori régészetünk és a magyar nagycsalád. AE 77., (1950) 139. o.; uő: AH 34., (1955) 125., 144 sk.

82 Dienes István: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. AE 84., (1957) 29—31. o.

83 Kovács: Honfoglalás- és kora Árpád-kori... i. m. 39—47., 73—78., 134—139., 146—153. o., valamint az összehasonlító táblázatok.

84 Vö.: 10. jegyzet.

összegyűjtötte. Munkájukat a tegez egyes részleteinek (például az oldalsó merevítőpálcák, csontlemezes tegezfedelek) in situ megfigyelésével⁸⁵ lehet még finomítani. László Gyula a némileg eltérő felépítésű avar⁸⁶ és kun tegezt⁸⁷ rekonstruálta; az előbbi a szovjetunióbeli VIII—IX. századi rekonstrukciók alapjául is szolgált.⁸⁸

A X—XI. századi magyar sírokban védőfegyverzetnek semmi nyoma sincs. Pajzsot valószínűleg nem használtak és vagy csak bőrvértet viseltek,⁸⁹ vagy rituális okból nem tették a sírba gyűrűspáncéljaikat. Hegyes, kúpos süveget hordtak (egy ötvösmívű süvegcsúcs a beregszászi sírból származik),⁹⁰ és talán fémsisakot is viseltek, de ezt sem adták halotti mellékletül. Szórványos leletként egy IX. századi kúpos és egy XI. századi orrvédős sisak került a múzeumokba.⁹¹

Az avar és a magyar nyeret László Gyula alkotta újjá; a magyar nyereg rekonstrukciója a koroncoi és a soltszentimrei leletek alapján készült el.⁹² Azóta néhány újabb, díszített nyereg is előkerült,⁹³ s ezek közül a gádorosi lelet kapcsán Bálint Csanád végezte el az idevonatkozó ismereteink revízióját.⁹⁴ Nem minden nyereg volt csont- és fémrátétekkel díszítve,⁹⁵ ezek nyoma a földben elenyészett. László Gyula a kenyel—zabla—hevedercsat mellékletű sírokban az egykori, felszerszámozott nyereggel való temetkezés maradványait ismerte fel,⁹⁶ Bálint Csanád inkább a „lószerszámos temetkezés” kifejezést javasolta, mivel több sírban valószínűleg nem volt nyereg, csak lószerszám.⁹⁷

A honfoglaló magyar nők lószerszáma a férfiakénál sokkal díszesebb volt. Egykori szerkezetét László Gyula állította helyre,⁹⁸ s eredményeit az új leletek is igazolták.⁹⁹ Nem megoldott még a férfiak lószerszámá-

85 Orosháza, Nagy A. tanya 2. sír; Orosház-Pusztai I. tanya 1. sír. *Dienes István: A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza. Orosháza, 1965. I. 136—174. o.; Magyar-homorog: Dienes István: Arpádfia Tarhos ijászainak nyomában. Élet és Tudomány 24., (1968) 610—615. o.*

86 László: AH 34., (1955) 220—227. és 37—41. tábla.

87 László: Néprajzi Értesítő 32., (1940) 51—59. o.

88 Pl. V. F. *Gening—A. H. Halikov: Rannije bolgarü na Volge (Bol'se-Tarhanszkij mogil'nik)*. Moszkva, 1964. 47—50. o.; *Pletnyova: Ot kocsevij... i. m. 160. o.*

89 Vö.: 21. jegyzet.

90 K—90.

91 *Kalmár János: Népvándorlaskori sisakok. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (a továbbiakban JPME) 9., (1964) 73—93. o.; uő: Régi magyar fegyverek. i. m. 263—264. o.*

92 László: AH 27., (1943).

93 Szakony 6. sír: Régészeti Füzetek I. 15., (1962) 58. o.; Rekonstrukciós rajza: *Dienes: A honfoglaló magyarok. i. m. 25. o.; Gádoros—Bocskai u. 3. sír: Régészeti Füzetek I. 21., (1971) 57. o.*

94 *Bálint Csanád: A gádorosi honfoglalaskori nyereg. AÉ 101., (1974) 17—44. o. Áttekintést ad a nyereg történetéről: U. Köhalmi: i. m. is.*

95 Az előkelők sírjaiban lelt bizonyos verettípusok a nyeret, de inkább a nyeregtakarót díszítették. *Szőke: i. m. 18—19. o.*

96 László: AH 27., (1943) 45—60. o.

97 A lószerszámos temetkezések a honfoglaló magyar lovastemetkezés egyik alapsoportját képezik (101. sír), s a honfoglaló magyarság tömegeire jellemzők. *Bálint Csanád: A honfoglalaskori lovastemetkezések néhány kérdése. MFME 1969/1. 107—114. o.*

98 László: AH 27., (1943) 109—136. o.; uő: Kolozsvári Márton és György Szent-György szobrának lószerszáma. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve (a továbbiakban — ETI Evk.) (1942) 75—170. o.; uő: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 15—60. o.

99 *Dienes István: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. MFME (1956) 36—52. o.; Szőke: i. m. 11—18., 22—24. o.*

nak általános érvényű rekonstrukciója, mert csak az egészen előkelő férfiak lószerszámát díszítették veretek.¹⁰⁰ Néhány új ásatási megfigyelés nyomán több rekonstrukció is készült (Zemplén, Szakony, Budapest—Farkasrét).¹⁰¹ A jellegzetes levél alakú csörgős veretekről tudotakat legutóbb Dienes István foglalta össze.¹⁰²

A honfoglaláskori kengyelek tipológiai felosztására még Nagy Géza tett kísérletet,¹⁰³ azóta csak néhány típussal foglalkoztak.

László Gyula az aszimmetrikus kengyel használatát mutatta ki, s a lovaglás technikájában meginduló változásra utalt.¹⁰⁴

Dienes István újjáalkotta a honfoglaló magyarok lemezborításos fülű fakengyelét, s az egész leletanyag 10 százalékában határozta meg az ezt utánzó fémkengyelek mennyiségét.¹⁰⁵

Szőke Béla a körte alakú kengyelek és a szablyák, valamint a trapéz alakú, gombos szárú kengyelek és a kardok gyakori együttes előfordulását ismerte fel, s ez utóbbi kengyeltípust Észak-Európából származtatta.¹⁰⁶

Dienes István utalt arra, hogy a kengyelszár és a talp közé beiktatott gömböcske a sarkantyút helyettesíthette.¹⁰⁷

Két ritka típussal, a háromszög alakú és a villás szárú kengyellel Uzsoki András foglalkozott; mindkettőt avar eredetűnek vélte és észak-, illetve nyugat-európai átvételből visszakerült formának határozta meg.¹⁰⁸

Előzetes tipológiai felosztást Selmeczi László készített, de ő a teljes anyagot nem tekintette át. Rendszere két fő csoportját az egyenes- és az ívelt talpú kengyelek alkotják. Az ívelt talpú kengyelek egyik csoportját azok a kengyelek képezik, amelyeknek a füle nem különül el a szár felső részétől (2 altípus) a másik csoport pedig a kiugrófülű ken-

100 Szőke Béla elvetette László Gyula rekonstrukciós kísérletét, amely a geszterédi fejedelmi sír — nem hitelesen feltárt — leleteire épült, s kimondotta, hogy egyetlen hiteles, veretekkel díszített férfi lószerszámot sem ismerünk. *Szőke*: i. m. 18—19. o.; vö.: 101. jegyzet.

101 A zempléni sír lószerszáma különösen gazdag volt, és hitelesítette László Gyula geszterédi rekonstrukcióját. *Budínský-Krička—Fettich*: i. m. 35—39., 80. o. A szakonyi temető 1. sírjában a veretes kantárt és a szügyelót sikerült megfigyelni (vö.: *Dienes*: A honfoglaló magyarok... i. m. 24. o., 7. kép), s segítségükkel Dienes István a Budapest—Farkasrét-i sír lószerszámvereteinek alkalmazását is meg tudta határozni. *Dienes*: FA 24., (1973) 190., 210—211. o.

102 Részletezte a csörgős veretek bajelhárító szerepéről való ismereteinket, és kimutatta, hogy az öntött, tömör, levél alakú csüngők és a csörgős veretek a férfiak lószerszámának tartozékai. *Dienes*: FA 24., (1973) 190., 210., 211. o. A kelet-európai csörgős vereteket összefoglalta: *Kirpicsnyikov*: Sznarjajzenyie vszadnyika... i. m. 20—33. o.

103 *Nagy*: AÉ 11., (1891) 115—124. o.

104 *László*: A honfoglaló magyarok művészete... i. m. 82—83. o.

105 *Dienes István*: A honfoglaló magyarok fakengyele. FA 10., (1958) 125—142. o.

106 *Szőke*: i. m. 83. o.

107 *Dienes István*: Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. Kisvárdá, 1961. 176. o.

108 *Uzsoki András*: Honfoglaláskori magyar lovassír Ötvenyben. Arrabona, 4, (1962) 9—25. o.

gyelekből áll (4 altípus).¹⁰⁹ Végezetül Dienes István finom megfigyeléseit kell említeni, amelyeket a kengyelek méretezéséről és a kengyel felszíjazásáról tett.¹¹⁰

A honfoglaláskori zablákról készült kitűnő rendszerezés az anyagot két fő csoportra, a csikózablákra és az oldalpálcás zablákra osztotta. Ezen belül tekintettel volt a csuklós szájvas végeinek kialakítására (2 és 4 karikás csikózablák), az oldalpálcák formájára és anyagára (pl. agancs oldalpálcás zablák), a szájvas típusára (láncos szájvasú, csavart szájvasú, vastag, illetve vékony szájvasú zablák). Utalt a típusok alkalmazási különbségeire is, és részletesen kifejtette az aszimmetrikusan készített szájvasak rendeltetését. A honfoglalás kori zablapecsek felismerésével és használatának leírásával a zabla lekapcsolásának ősrégi, gyors módszerét keltette életre.¹¹¹ Dienes István munkája nagyban megkönnyíti majd a teljes anyag összegyűjtését.

A honfoglaló magyarok leginkább a téglalap alakú, vagy az ívelt oldalú hevedercsatokat használták; ezek összegyűjtése is a jövő feladata. Lovaikat nem patkolták,¹¹² és sarkantyút is csak a XI. századtól kezdve használtak.

Sarkantyú a X—XI. századi sírokból egyáltalán nem került elő, s noha múzeumainkban a korábbi, de túlnyomórészt a későbbi időkben igen sok példánnyal rendelkezünk, feldolgozásuk még nem készült.¹¹³

A magyarok lovaikat nem sarkantyúzták, hanem korbáccsal ösztö-kélték. E korbácsok anyaga a földben megsemmisült. Előkerült ugyan néhány — egy kivételtől eltekintve¹¹⁴ — madárfej alakúra kifaragott, köpűs csonttárgy, amelyeket a szakirodalom korbácsvégnek tartott,¹¹⁵ de e faragványok törékenysége miatt már korábban is valószínűbbnek tűnt botvég meghatározásuk.¹¹⁶ Egy új ásatási megfigyelés nyomán amellet kell döntenünk, hogy botvégek voltak.¹¹⁷

A honfoglaláskori magyar fegyverzet rövid áttekintéséből kiderült,

109 *Selmeczi László*: Adatok a kengyel történetéhez és tipológiájához Magyarországon. *Agrártörténeti Szemle* 9., (1967) 99—104. o.

110 *Dienes István*: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. *AE* 93., (1966) 229—232. o.

111 *Uo.*: 208—229. o.

112 Talán a soltszentimrei és a salamoni leletben volt patkó, de mindkét lelet egyéb tárgyaihoz való tartozásuk — további, hiteles patkók előkerüléseig — erősen kétségbevonható. *László*: *AH* 27., (1943) 36. o.; *uő.*: *A koroncói*... i. m. 104. o.; *K—899, K—867*. Talán bőrpapuccsal védték a lovak lábát. *Uő.*: *A honfoglaló magyarok élete*... i. m. 353—354. o.

113 Nagy Géza több munkájában is foglalkozott velük: *vö.* 3. jegyzet.

114 A kenézli temető 30. sírjából való botvég korongban végződik. *Fettich Nándor*: Adatok a honfoglaláskori archaeológiájához. *AE* 45., (1931) 83. o., 59. kép.

115 Szabadbattyánban kanalasgém, Hajdúdorogon bagoly, Földeákon tőkésréce-fej alakú botvég került elő. *Dienes*: *FA* 24., (1973) 179—182. o.

116 *Uo.*

117 *Ecsedi István* Szeghalmon újabb bagolyfej alakú botvéget talált, és in situ figyelte meg a bot másik végére húzott csövescsont-henger helyzetét. *Kirpicsnyikov* a régi Rusz területén előkerült hasonló tárgyakat korbácsvégnek határozta meg, de ez — legalábbis a törékeny, hosszú csőrű madárfej alakúaknál — a fenti lelet alapján kétségbevonható. *V. ö.*: *Kirpicsnyikov*: *Szarnjazsenyje*... i. m. 73—75. o.

hogy fegyverfajtánként milyen teendőink vannak hátra. Mivel csaknem minden fegyvertípusunk a Kárpát-medencétől keletre eső vidékekről ered, e fegyverek történetét a szovjetföldi régészeti anyag mind nagyobb mérvű bevonása nélkül már nem lehet megírni. E munkához biztos alapot adnak a már idézett összefoglaló művek és a különféle egyéb publikációk. Kétségtelen azonban, hogy *csak* a fegyverekre szorítkozva nem különíthetjük el a honfoglalás előtti magyarság régészeti hagyatékát, még akkor sem, ha e fegyverek némelyikén a honfoglalás kori magyar művészeti elemek egyike-másika észlelhető. A megoldást, a tárgyi anyag összehasonlításán túl, a temetkezési szokások egyre bővülő összevetésében¹¹⁸ látom, ezek egy része a fegyverekre is vonatkozik.

László Gyula figyelte meg a honfoglaló magyarok sírjaiban hogy a fegyvereket a test ellenkező oldalára helyezték (kötötték az övre), mint ahogy az életben viselték.¹¹⁹ Ez a szokás általános volt elődeinknél, de csak kevés temetőben kizárólagos; a felcserélés és a felcseréletlen helyzet rendszerint keveredett.¹²⁰ A felcserélés szokásának észlelése tovább bővíti a szaltovói alán, a volgai—bolgár, illetve az ómordvin temetőkkel kimutatott kapcsolatokat, ugyanis például a verhnye—szaltovói,¹²¹ a tankejevukai,¹²² valamint a panovói temetőkben¹²³ is előfordul. E temetőkben ugyanakkor nagyjából hasonló a szablyás és szablya nélküli sírok számának aránya a magyar köznépi temetőkben megfigyelthez. Ezért elképzelhető, hogy a szablya sírbatétele itt sem csupán az öröklés lehetőségétől függött, hanem rangjelző is volt.¹²⁴ Összeköti e temetőket az a jelenség is, hogy nem tettek a halott mellé nyilakkal tömött tegezt; s ezért a mégtalált nyilcsúcsok számának is rangjelző szerepe volt.¹²⁵ A lándzsák aránylag kis száma megengedi azt a kérdésfeltevést is, hogy vajon nem sírjelölő szerepe volt-e a lándzsának a szaltovóiaknál és a volgai—bolgároknál,¹²⁶ akár csak a magyaroknál?

118 V. ö. Fodor István: Honfoglalás kori régészetünk néhány östörténeti vonatkozásáról. FA 24., (1973) 159—176. o.; uő: K voproszu o pogrebal'nom obrjade drevnyih vengrov. Problemu arheologii i drevnyej isztorij ugrov. Moszkva, 1972. 168—175. o.; E. A. Halikova: Pogrebal'nij obrjad Tankeevszkogo mogil'nyika i ego vengerszkie paralleli. Uo. 145—160. o. Bálint: MFME 1969/1, 107—114. o.

119 László: AH 27., (1943) 57—59. o.; uő: A honfoglaló magyar nép élete. i. m. 468—470. o.

120 Tettamanti Sarolta mindössze 7 temetőben figyelte meg tisztán azt a szokást, hogy a halottakat az életben viselt módon felővezett fegyverekkel temették el. A megfordítás szokását tisztán 10 temetőben észlelte. A megfordított, illetve az életben viselt helyzetnek megfelelő temetkezési szokások 29 temetőben keveredtek. A halott fegyverét az övről leoldották és a test mellé (leginkább a felsőtest mellé, ritkábban a testre, illetve a lábhoz) helyezték 17 esetben, s végül ez utóbbi szokás a megfordítás szokásával 17 esetben keveredett. Tettamanti Sarolta: Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében. Doktori értekezés kézirat, 1974. 269—277. o. Ezúton is megköszönöm a Szerző szívességét, hogy disszertációját rendelkezésemre bocsátotta.

121 Merpert: SZA 23., (1955) 139. o.

122 Sz. A. Halikova: Volgai Bulgária és a X. századi Magyarország népessége etnikai rokonságának kérdéséhez. Hajdúsági Múzeum Evkönyve 1., (1973) 29. o.

123 A panovói temetőben a szablya a 32. és a 78. sírban a bal oldalon, a 108. sírban a jobb oldalon volt. A. E. Alihova: Szredne-cninszaja mordva. Arheologicseszki Szbornyik (a továbbiakban — ASZ) (1965) 50. tábla.

124 Sz. A. Pletnyova szerint a szablyákat csak férfi örökös híján tették a sírba. Pletnyova: Ot kocsevij... i. m. 157—158. o. V. ö.: Gening: VAU 3., (1962) 28—29. és 57—58. o.; Gening—Halikov: i. m. 29. o.; Alihova: ASZ 3., (1965) 12. o.

125 V. ö.: 81—83. jegyzet; Gening: VAU 3., (1962) 56—57. o.; Alihova: ASZ 3., (1965) 11. o.

126 Kovács: Alba Regia 11., (1970) 104—105. o.

A régészeti anyag részletesebb vizsgálata nyilvánvalóan még több tárgyi és temetkezési szokásbeli azonosságot fog felderíteni. E kettős munka eredményeként tudjuk talán majd etnikumhoz kötni az önmagában nem etnikumjelző tárgyi anyagot, s ezek között is elsődlegesen a fegyvereket.